

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОГО СТОЇЦИЗМУ В НОВЕЛІ ЛЕОНІДА МОСЕНДЗА «РОКСОЛЯНА»

Лаврусенко М.І.

Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

У статті проаналізовано новелу Л. Мосендза «Роксоляна», з'ясовано суголосність авторської позиції у змалюванні історії України з представниками празької школи. Досліджено функції обрамлення твору в розкритті ідеї. Через призму сприйняття оповідача охарактеризовано персонажів твору. Прокоментовано специфіку авторського підходу до змалювання комплексу Роксолани. Визначено, що провідний мотив новели митця, – утвердити ідею дієвого патріотизму. Вказано на перспективність вивчення малої прози Леоніда Мосендза, бо вона сприяє формуванню в українському суспільстві типу сильної національно орієнтованої особистості.

Ключові слова: Леонід Мосендз, празька школа, новела, обрамлення, оповідач, комплекс Роксолани, духовний стоїцизм.

Постановка проблеми. Серед багатьох діаспорних українських митців, чию творчість літературознавча наука пов'язує з феноменом празької школи, особливе місце посідає Л. Мосендз – автор есе «Штайн – ідея і характер», збірки «Зодіак», поем «Вічний корабель», «Канітферштан», «Волинський рік», збірок новел і оповідань «Людина покірна», «Відплата», повісті «Засів», роману «Останній пророк».

Доробок автора крок за кроком осмислює еміграційна й материкова літературознавча наука. Поетичні й прозові твори стали об'єктом вивчення Д. Донцова [2], Л. Нигрицького [10], І. Набитовича [8], М. Неврлого [9], О. Грицяя [1], Б. Кравціва [4], Ю. Мариненка [5], Т. Мейзерської [6], І. Руснак [13], В. Просалової [11;12], В. Шкляра [14] та ін. Розвідки вчених-філологів окреслили проблемну заданість творчості автора, зосередили увагу на стильових домінантах його лірики та епосу. Проте мистецький доробок цього письменника все-таки залишається мало відомий українському читачеві. Про Л. Мосендза учень середньої школи дізнається, коли вивчає в 11 класі художню спадщину «пражан», однак програма не передбачає текстуального знайомства з поетичними чи то прозовими текстами автора. А їхнє вивчення, на нашу думку, вкрай необхідне для сучасного українця, який відстоює право своєї батьківщини на державу, бо творчість митця-емігранта виховує, формує у своєму читачеві духовний стоїцизм, вміння відстоювати свою національну позицію у межових життєвих ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У передмові до першого видання збірки автора «Людина покірна» 1937 року редактор Л. Нигрицький зазначив, що «високо розвинений мистецький такт, шляхетність вислову та повне опанування форми ставлять Л. Мосендза на чільному місці в рядах сучасних українських письменників» [10]. Один із перших критиків творів автора Д. Донцов зауважував, що «це міцний протест нової людини проти драглистих душ, проти так званої «культури вівце-людей», що дає себе так легко нищити всякому брутальному чоботові. Є щось із дивного і давнього чару мудрості наших «прадідів великих» у чині, у філософії і в сентенціях нових людей Мосендза» [2]. В. Шкляр у рецензії на збірку «Людина покірна» Л. Мосен-

дза стверджує, що новелах автора «ми бачимо ворога таким, яким він був, і ця правда настільки сувора й одверта, що й сьогодні насторожить, а то й налякає не одного «толерантного» критика» [14]. З такими твердженням-висновками варто погодитися.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Пропонована ж розвідка проаналізує новелу «Роксоляна» зі згаданої збірки, зосередившись на осмисленні проблеми стоїцизму людини, яка відстоює свої національні права. Вибір об'єкта дослідження мотивований кількома причинами. Діаспорна критика, зокрема представники Союзу Українок Емігранток, неприхильно оцінила цей твір [15]. Літературознавчі студії по-різному трактують цей твір, зокрема його розв'язку. О. Грицяй пропонує дослідити «Роксолян» як студію про людину покірну в подібні української жінки [1]. Автор монографії «Леонід Мосендз – лицар святого Грааля» І. Набитович характеризує головну героїню як зрадницю [8]. В. Просалова у розвідці «Текст у світлі текстів празької літературної школи» схильна визнати поведінку новітньої Роксолани як людину чину, вірну кохану, не здатну на зраду [12].

Мета нашої статті – дослідити багатоаспектність сприйняття образу головної героїні, простежити його суголосність/відмінність з ідейними концепціями представників празької школи.

Виклад основного матеріалу. І. Руснак зауважує, що «однією з характерних рис Л. Мосендза як письменника є постійний «внутрішній діалог» з пережитим, тобто з пам'яттю. Цей діалог не зовсім явний, прихований, закамouflований, однак він нерідко проривається зі сторінок оповідань і новел майстра, особливо в «Людині покірній» [13, с. 320]. Цей внутрішній діалог автор передає через свого оповідача Давида, який переповідає членами чоловічого клубу повчальні історії, пережиті ним у часи визвольних змагань українців за свою державу у перші десятиліття минулого віку. «У новелах «Людина покірна (Homo Lenis)», «Хазарин», «Роксолана», «Великий лук», «На утвор», «Поворот козака Майкеля Смайла» автор обирає комбіновану форму суб'єктної організації твору, яка поєднує оповідача й розповідача» [13, с. 320]. Отож, композиційною прикметою творів, що входять до збірки Л. Мосендза

«Людина покірна», є наявність обрамлень. Новелі «Роксоляна» також властива ця риса.

Конфліктний центр твору – це філософствування різних за віком чоловіків про роль і місце Роксолани в українській історії. Назва твору асоціативно повертає читача на архетипне знання про Роксолану – Настю Лісовську, яка в XVI столітті стала дружиною османського султана Сулеймана Великого і багато чим допомогла українцям, котрі потерпали від турецьких набігів. Однак з уст наймолодшого представника чоловічого зібрання звучить теза, що історія цієї жінки «є вимислом значно пізнішої доби, ніж вона могла статися» [7, с. 48]. Герой шукає відповіді на питання про те, «як вона могла стати султаншою, з наказу, з примусу, ... з гвалту!...» [7, с. 49]. У суперечку з молодим чоловіком вступає досвідчений оповідач Давид, який твердить, що позитивний образ українки-патріотки, котра відцуралася рідної віри задля свого фізичного порятунку й сімейного комфорту, придумали ті люди, які шукали виправдання своїй зраді, а Роксолана – зрадниця і вона стала дружиною ворога своєї батьківщини «може, цілком добровільно, радісно, з любов'ю?...» [7, с. 49]. Така несподівана характеристика дівчини з легенди стає поштовхом до розмови про зраду як прикметну рису українського характеру, котру породили довгі часи бездержавності України. Зауважимо, що такий контекст оцінки національної історії був властивий представникам празької школи, для яких важливим було віднайти відповідь на питання, чому українці не змогли відстояти свою державу у 20-х роках XX століття. Наприклад, Є. Маланюк називав Україну Степовою Елладою, але й Антимарією, горбатого нареченою, відьмою, повією, розпусною на дорозі, в такий спосіб означаючи її дволикість, невпевненість у собі, виплекану віками меншовартість, відсутність національного стрижня.

Отож питання про те, хто є українець – Шевченків Іван з двома ликами чи відданий патріот своє батьківщини постає у центр міркувань, до яких штовхає читача автор у своїй новелі «Роксоляна». Сюжет аналізованого твору має подвійне прочитання. Письменник наводить приклад свідомої жіночої зради чи прихованої помсти дівчини своєму коханому, свідком якої став оповідач Давид. Усе залежить від обізнаності читача в історичних реаліях, уважності до реплік чи внутрішніх роздумів персонажів. Зауважимо, що час дії твору – 1919 рік. Про цей рік в історії життя оповідача автор говорить у багатьох оповіданнях збірки як про добу зламу, ганьби, національної біди українців, що втратили право будувати свою державу. Письменницький акцент зроблений не двох полюсах людей – носіях нової більшовицької ідеї і прихильниках національної.

У добу хаосу і розрухи були люди, що керувалися у своєму житті «філософією чину» (Д. Донцов) [3], не уподібнювалися юрбі, а чесно й відповідально виконували свій обов'язок. Таким в оповіданні постає молодий інженер залізничної станції, на якого було покладено завдання оберігати склади з різним крамом. Характеризуючи героя, Давид наголошує: «Був працьовитий, енергійний, рішучий. Гарний тип чоловіка і людини. Мій інженер ніколи не мав часу»

[7, с. 53]. Особисте життя інженера теж складалося ідеально. Він був закоханий у доньку начальника станції. «Таких красунь, як його наречена, мало було в околиці. На них радісно було дивитися, коли вони де-будь з'являлися удвох» [7, с. 53], – зауважує оповідач. Кохання не змінило чоловіка. Він міг бути досконалим і в професії, і в особистому житті: «Мій інженер не переродився, а лише ніби многократно помножив свій життєвий потенціал» [7, с. 53].

Ідеально-розмірене, виважене життя людини чину зруйнував хаос 1919 року. Цю тезу Л. Мосендз наскрізно утверджує у всіх творах збірки «Людина покірна». Деструкція, розруха, крах мрій прийшли в життя свідомих відповідальних людей з утвердженням радянської влади і ганебної діяльності її «кращих» представників. Антиподом гармонійному інженерові в «Роксоляні» постає колишній старшина регулярної московської армії, «більшовик і комуніст», який очолив революційний штаб на залізничній станції. Давид спершу прихильно оцінює героя, наголошуючи, що він «міг сміливо конкурувати з моїм інженером щодо зовнішніх якостей чоловіка» [7, с. 54]. Однак міркування оповідача виявилися оманливими. Порядності більшовикові бракувало. Він став безпardonно залицятися до нареченої інженера і, щоб прибрати конкурента, оголосив військовий стан, наказав здати зброю. Внаслідок його рішень перед судом військового трибуналу постав інженер і був засуджений на смерть за зберігання зброї, «знайденої» в його помешканні. Давид робить акцент на тому, як змінився начальник штабу: «Я не впізнавав його. Увесь зовнішній блиск його культурності й людяності зліз нього. Він шипів люттю. Й сичав як гад, гостро й ненависно...» (підкреслення наше – М.Л.) [7, с. 57]. Тоді-то московський зайда й озвучив свого ворога – людину, котра прагне «самостійності» [7, с. 56]. Автор дає зрозуміти читачеві, що змагання культурної людини, котра бачить свою батьківщину незалежною державою, з силою нахабного московита, програю. Але поразка інженера демонструє ще й велику силу духу людини, яка не зреклася своїх ідеалів під загрозою смерті: «Він же стояв блідий, але спокійний і на мій погляд одчаю лише знизав плечима» [7, с. 58], – констатує оповідач. Під час побачення з Давидом інженер лише усміхався і просив не забувати його. Розуміючи неминучість смерті, герой не втрачає стійкості в духу. Це показово демонструє його поведінка в останні години життя, коли інженер обурено крикне московському «типу» на наказ говорити «па-русски»: «Мовчати, хаме! Говорю, як хочу!» [7, с. 60].

Конфлікт між цивілізацією (інженер) і дикунством (більшовицький революційний штаб на чолі з його керівником) у новелі розв'язується перемогою сили над культурою. Однак він не вичерпує означеної в обрамленні проблеми зради і вірності як ментальної риси українця.

Л. Мосендз психологічно переконаливо змальовує поведінку нареченої інженера. Вона повинна зробити вибір між виявом порядності у ставленні до неї її коханого і силою «розвезеного жінками джигуна»-більшовика. Перебуваючи в межовій ситуації, героїня вирішує залишитися з керівником революційного штабу. Її вибір оповідач мо-

тивує станом оціпеніння, страхом і, врешті, розумінням неминучості саме такого вибору: «*Лише наречена інженера рівна, ще більш кам'яна, як учора, з невидючими очима й механічними рухами*» [7, с. 58]. Зважаючи на подальший перебіг подій, Давид розцінює поведінку дівчини як усвідомлену зраду. Коріння її – у багатовіковій історії бездержавності України, котра виплекала в нашій людині відчуття меншовартості, неготовність захищати національні інтереси. До такого узагальнення оповідач переходить також через констатацію поведінки перехожих під час страти інженера: «*Вулиця ж не була порожня. Здаля, цілком здаля стояли боязкі гуртки й боялися підходити до нас трьох*» [7, с. 61].

Місія Давида у новелі «Роксолія» Л. Мосендза не вичерпується переказаною історією. Він продовжує дискусію зі своїми друзями, повідомляє, що за два тижні по смерті інженера бачив його наречену щасливою й усміхненою поряд з начальником революційного штабу, що ще раз підтверджує дволикість, відсутність стійкості національного духу. Хоча, на думку В. Просалової, поведінку новітньої Роксоліани можна розцінити і як добре продуману роль, котра дасть можливість здійснити помсту. «*Отож на виїзді з Четверного, – завершує історію Давид, – ми закопали увесь, цілісний штаб. До одного!...*» [7, с. 63]. В. Просалова слухно зауважує, що автор не означає деталей цієї помсти, не каже прямо, хто її здійснив: свідомі українці на чолі з оповідачем чи наречена інженера? [12]. Читацька інтерпретація у цьому випадку, на наш погляд, залежить від його життєвого досвіду. Поведінка сучасної Роксоліани буде оцінена як вияв зради або вірності.

На дискусійність у трактуванні образу головної героїні новели, ймовірно, був націлений і сам Л. Мосендз. Пуантом у розмові чоловіків про долю сучасної Роксоліани стає висновок, до

якого приходиться один із Давидових співрозмовників: «*Я зрозумів вас, пане голово: не висвітлювати, а реагувати*» (підкреслення наше – М.Л.). *Ось сенс життя!*» [7, с. 63]. У цій репліці автор, не залежно від трактувань реципієнта, утверджує думку про потребу плекати в людині дієвий патріотизм. Слова «*не висвітлювати, а реагувати*» можна прочитати і стосовно нареченої інженера, котра приховала свій задум помститися вбивці коханого, і стосовно позиції чоловіків клубу, яким варто припиняти дискусії, а братися за справу, бути людьми чину, позбавлятися «драглистих душ» (Д. Донцов) [2].

Висновки і пропозиції. І. Набитович слухно стверджує: «Одна з головних ідей збірки – у тому, що національна гідність є невід'ємною складовою гідності людини, і є навіть важливішою та вищою за ціну життя. Та цю гідність може мати лише той, хто не втратив відчуття кровного зв'язку з рідною землею» [8, с. 112]. Підсумовуючи розмову про специфіку змалювання Л. Мосендзом комплексу Роксоліани в однойменній новелі автора, зауважимо, що митець, провокативно заперечивши думку про здатність людини виявляти патріотизм в умовах неволі, довів, що в істинних українців любов до батьківщини не може вихолостити страх перед ворогом, вони непохитні в ситуації захисту своїх національних прав і свобод, готові йти на самопожертву.

Тип безкомпромісної, незрадливої, відповідальної української людини, котра готова відстоювати свою особисту і національну гідність, людини дієвої, здатної на самопожертву представлений і в інших творах збірки «Людина покірна» митця-емігранта. Особистостей такого типу нині бракує українському суспільству, тож осмислення епічних студій Л. Мосендза сприятиме формуванню сильної національної еліти, що й визначає актуальність подальших досліджень малої прози письменника.

Список літератури:

- Грицай О. «Людина покірна» (Homo Lenis) / Остап Грицай/ Свобода. Український щотижневик. – Ч. 51. – 1938.
- Донцов Д. «Людина покірна»: протест проти «драглистих душ» / Дмитро Донцов. – Режим доступу до публікації: <http://ukrpohliad.org/analytics/lyudyna-pokirna-protest-proty-draglystyh-dush.html>
- Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов. – Режим доступу до публікації: <http://dar-svoboda.org/wp-content/uploads/2013/04/Dmytro-Doncov.-Nacionalizm.pdf>
- Кравців Б. Леонід Мосендз і його «Останній пророк» / Богдан Кравців / Мосендз Л. Останній пророк. – Торонто, 1960. – С. V–XXXII.
- Мариненко Ю. Проза Леоніда Мосендза в контексті доби / Юрій Мариненко / ХХ століття: від модерності до традицій: зб. наук. праць. – Вип. 1. Естетика і поетика творчості Леоніда Мосендза / Ред. колегія: І. Руснак та ін. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. – С. 207–215.
- Мейзерська Т. Потрійний код «Вічного корабля» Леоніда Мосендза: історичний, метафізичний, національний // ХХ століття: від модерності до традицій: зб. наук. праць. – Вип. 1. Естетика і поетика творчості Леоніда Мосендза / Ред. колегія: І. Руснак та ін. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. – С. 79–86.
- Мосендз Л. Людина покірна (Homo Lenis). Оповіді / Леонід Мосендз. – Вінніпег, 1951. – 143 с.
- Набитович І. Леонід Мосендз – лицар святого Грааля: Творчість письменника в контексті європейської літератури / Ігор Набитович; Вступ. ст. М. Шалата. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 222 с.
- Неврлий М. »Трохи Дон-Кіхот в мені є...» / Микола Неврлий / Україна, 1990. – № 18. – С. 20–22.
- Нигрицький Л. [Лужницький Григор]. Леонід Мосендз / Леонід Нигрицький / Новий Час. – 1937. – 2 травня – № 96. – С. 17–18.
- Просалова В. А. Оповідання Л. Мосендза та їх інтертекстуальне тло / В. А. Просалова / Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка, 2004. – Вип. 3 (71). – С. 83–91.
- Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи. Монографія / Віра Просалова. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. – 344 с.
- Руснак І. Художній світ новели «Брат» Леоніда Мосендза / Ірина Руснак / Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: філологічні науки. – Кіровоград, 2009. – Вип. 85 – С. 318–327.

14. Шкляр В. Він писав, щоб нас було більше, або Десять новел старшини Армії УНР / Василь Шкляр. – Режим доступу до публікації: <http://litukraina.kiev.ua/v-n-pisav-schob-nas-bulo-b-lshe-abo-desyat-novel-starshini-arm-unr>
15. Янчевська Е. З «Союзу Українок Емігранток» / Е. Янчевська / Нова хата. – 1938. – № 10. – С. 6.

Лаврусенко М.И.

Кировоградский государственный педагогический университет
имени Владимира Винниченко

**ПРОБЛЕМА ДУХОВНОЙ СТОЙКОСТИ
В НОВЕЛЕ ЛЕОНИДА МОСЕНДЗА «РОКСОЛЯНА»**

Аннотация

В статье проанализирована новелла Леонида Мосендза «Роксолана», выяснено созвучность авторской позиции в изображении истории Украины с представителями пражской школы. Исследованы функции обрамления произведения в раскрытии идеи. Через призму восприятия рассказчика охарактеризовано персонажей произведения. Прокомментировано специфику авторского подхода к изображению комплекса Роксоланы. Определено, что ведущий мотив новеллы художника, – утвердить идею действенного патриотизма. Указано на перспективность изучения малой прозы Леонида Мосендза, так как она способствует формированию в украинском обществе типа сильной национально ориентированной личности.

Ключевые слова: Леонид Мосендз, пражская школа, новелла, обрамление, рассказчик, комплекс Роксоланы, духовная стойкость.

Lavrusenko M.I.

Kirovograd State Pedagogical University of V. Vynnychenko

**THE PROBLEM OF SPIRITUAL RESISTANCE
IN THE SHORT STORY «ROKSOLANA» BY LEONID MOSENDZ**

Summary

The short story «Roksolana» by L. Mosendz is analysed in the article, similarity of author's point of view in the depiction of the Ukrainian history with the representatives of the Prague school is revealed. The functions of framing in discovering the idea are investigated. The characters are described through the prism of narrator's perception. Specific features of author's approach to the depiction of Roksolana's complex are commented. It is indicated, that main motive of the short story is to establish the idea of effective patriotism. Prospects of the study of short stories by Leonid Mosendz are specified, because it contributes to the formation of strong national oriented identity type in the Ukrainian society.

Keywords: Leonid Mosendz, Prague school, short story, framing, narrator, Roksolana's complex, spiritual resistance.